

ПРОБЛЕМИ ЖИТТЄВОГО ВИБОРУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДУХОВНОЇ КРИЗИ СТОЛІТЬ

У цьому дослідженні порушуються питання морального оновлення, визначення місця у суб'єктивному цілеспрямованому житті людини таких невід'ємних духовних чинників, як розум, обов'язок, відповідальність, особистість. У процесі розгортання життєвості особистість постає як свідомий відповідальний суб'єкт моральнісного самоздійснення людських творчих потенцій.

Кінець ХХ століття... Початок нового, ХХІ століття, нового, Ш тисячоліття... Трагічна криза перехідної епохи. Технічне панування над людством і, як наслідок, руйнування одвічних цінностей і смислів. "Ритм сучасності – ритм не людський, а ритм сторонньої для людини сили, яка відірвалась від неї. Цінності повстали на свого творця: вони існують не для нього, а для себе. Основна антиномія сучасної культури у тому, що, не будучи внутрішньо-зобов'язуючою, вона стала зовнішньо-примусовою" [9, 82]. Сьогодні ми перебуваємо в пошуках втраченої гармонії, у вічному пошуку так званої золотой середини.

Дуже спокусливим для багатьох є віддатись плинові життя, триматись осторонь від яких-небудь дій. Але людина як мисляча розумна істота рано чи пізно зупиниться перед дилемою: "бути чи не бути?", "у чому сенс усього суцього?" Поняття *людина* вже несе у собі нескінченні питання, сумніви і твердження, саме з цього починається справжнє життя. Але людське буття вимагає творення його смислу. Виникає природна потреба у пошуку цього смислу, а сам процес віднаходження сенсу і є життям людини.

Сучасній цивілізації властивий феномен "*смиловтрати*", витоки якого у технізації і модернізації суспільства. Ряд філософів ХІХ-ХХ століття акцентували свою увагу на проблемі панування техніки над часом, простором і матерією, далекоглядно попереджаючи про його можливий безмежний ріст. Це явище, яке є одним з відкриттів людства. Разом з тим воно породило і глобальні проблеми, серед яких – руйнування одвічних цінностей, підміна моральності, духовності – практицизмом, поява *технократичного мислення* – прообразу

штучного інтелекту, особливостями якого є погляд на людину, як на програмований компонент системи, примат мети над змістом і загальнолюдськими цінностями. Ми згодні з думкою Г.Йонаса з цього приводу: “Сьогодні *techné* у формі сучасної техніки перетворилось у безкінечний марш-кидок людського роду, у найбільш значний його захід, так що ми впадаємо у спокусу бачити у його русі уперед, який постійно перевищує самого себе, до все більш значних предметів, покликання людини, а успіх цього просування, який втілюється у максимальному пануванні над речами і самою людиною, уявляється здійсненням людського призначення” [5, 15].

Ми бачимо, як технізація займає центральне положення у суб'єктивному цільовому житті людини. Але цей небувалий ріст людської могутності, влади супроводжується знеціненням її поняття про саму себе, про її буття, тобто усього, що складає сутність людини. Тому, як ніколи, сьогодні постали проблеми морального оновлення, проникнення духовності у сферу виробництва, у сферу штучного світу, який поглинув все природне в нас. Результати людської діяльності призвели до можливості загибелі цивілізації як у фізичному, так і у моральному планах. І масштаби цього явища призвели до зміни задачі у руслі забезпечення у майбутньому, навіть присутності кандидатів для входження у *моральний* універсум. Виникає проблема, як же людині жити і діяти в світі, щоб її діяльність не переходила в руйнацію світу і одночасно була не спустошенням людського в собі, а його становленням, розгортанням і самовдосконаленням.

Отже, виходячи з глибини висунутої проблеми у ракурсі визначення місця людини у світі, її долі, ми не можемо оминати даної теми. Ми не ставимо собі за мету знайти істинне, абсолютне вирішення проблеми, проте постараємось відшукати паралелі в етичних вченнях видатних філософів XIX-XX століття, що допоможе нам чіткіше відчутися всю глибину кризового явища сьогодення, віднайти деякі можливості його усунення, оскільки стає зрозумілим, що всі проблеми людського життя покладені у життєвих колізіях процесу *самостворення* людства. Вдалим нам вбачається зіткнення західної парадигми, в особі представників німецької класичної філософської думки: І.Канта, Й.Г.Фіхте, а також східнослов'янської парадигми, зокрема російської та

української філософської думки: Г.Сковороди, С.Л.Франка, В.С.Соловйова, М.Бердяєва. Проблема смисложиттєвих цінностей утворює *смисложиттєвий ряд*: розум, почуття, обов'язок, відповідальність, особистість, соціальність тощо. Єдністю цих та інших духовних чинників утворюється особистість як суб'єкт розумного визначення моральнісного самоздійснення людських творчих потенцій. Ми обмежимось розглядом кількох вихідних у контексті проблеми життєвого вибору понять: розум, обов'язок, відповідальність, особистість.

Ми спостерігаємо переломлення моральних імперативів крізь роки і тисячоліття: від сократівського "пізнай самого себе"; "отвержи убо житейскую печаль, а начни пектися о госпoде" і "всяк должен узнать себе, сиречь свою природу... и ей последовать" Сковороди; кантівського "дій так, щоб ти був спроможним бажати, щоб твоя максима зробилась всезагальним законом"; фіхтеанського "я можу бути тільки тим, чим я себе зроблю сам" - до імперативу, запропонованого у ХХ столітті Г.Йонасом: "Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісні з підтриманням істинно людського життя на Землі" [5, 18].

Ці ідеї німецького філософа напрочуд суголосні з ідеями великого гуманіста А.Швейцера, життєвий приклад якого має стати взірцем для кожної свідомої людини. Його Етика *Благоговіння перед Життям* стала цілісним ученням про унікальність та цінність життя у будь-якій формі. Він вважав, що занепад західної культури (таку характеристику ми можемо прогнозувати і щодо культури ХХІ століття) у пануванні матеріального над духовним, у перевазі суспільства над особистістю, у деморалізації людини, втраті індивідуальності, тому задача полягає у раціональному обґрунтуванні етичного ідеалу, у виявленні і проголошенні всезагальних прав людини, які повинні базуватись на моральному підґрунті. "У нормальний прогрес цей гротескний може перетворитись лише за умови, якщо домінуючим стане спосіб мислення, здатний через етику знову внести порядок у хаос, у якому перебуває зараз людство. Зрештою, доцільне може бути реалізоване лише через етичне" [12, 90].

У необхідності сьогодні макроетики бачить вирішення проблеми і сучасний провідний представник комунікативної філософії К.-О.Апель: "...Сьогодні становище людини є етичною проблемою.

А чи не була ситуація людини завжди етичною проблемою для людини?" [1, 231]. Він вважає, що лише у допомозі "*етичного розуму*" полягають перспективи людства. Згадаймо і ідею німецького філософа І.Канта, що люди повинні стати гідними свого призначення як вид – призначення "*етичного співтовариства*", що виникає з "суспільної поваги" на основі взаємного морального визнання одне одного.

Аналіз свідчить, що, на думку ряду філософів (Г.Функе, М.Мінакова, Е.Корета, Ф.Дж.Россі), ідеї метафізики І.Канта набувають нового переосмислення, нового життєвого резонансу для сьогодення. Його критика стає і є діяльністю, яка дозволяє людині осмислено, відповідально ставитись до життя і йти до виконання свого життєвого покликання. При певних недоліках кантівської етичної системи, велика заслуга філософа у новому погляді на людину як суб'єкта *морального самоздійснення*, як точки злиття природи і свободи: "...лише людина, а з нею кожна розумна істота є мета сама по собі. Саме вона суб'єкт морального закону, який є святим з причини автономії своєї свободи" [6, 349]. У І.Канта сенс життя постає як виконання людиною морального закону, обов'язку, що бачиться вищим благом для людини і саме так внутрішньо переживається нею: "Вища моральна досконалість – це всезагальна мета людства" [6, 349]. Ідеї Канта – це не лише просвітницький опис призначення людини у світі, а й здійснення його як результату людських зусиль. Справжнє життя і цінність людини – у вчинках, тому намагання зберегти у собі потяг до діяльності стає для Канта умовою обов'язку, тоді як у бездіяльності проглядає безжиттєвість.

Й.Г.Фіхте продовжує кантіанські ідеї, розгортаючи їх до меж благоговіння перед автономним, моральним "Я". Він обожує його, адже лише завдяки діяльності людини все набуває сенсу: "Вперше через Я входять порядок і гармонія у мертву і безформенну масу" [10, 69]. Призначення людини – бути у згоді з самою собою, тому тільки діяльність, а не просте споглядання чи сприйняття, є рушієм життя. Цінним у філософії Фіхте є проголошення діяльнісного начала в людині. Апофеозом його етичного вчення стали слова: "Діяти! діяти! – от для чого ми існуємо... Будемо радіти від вигляду безмежного поля, яке ми маємо обробити!" [10, 66]. Фіхте відкрив нову грань у розумінні

людини західного типу, людина постає як творець самої себе. І ми погоджуємося з думкою Н.Хамітова, що “в особі Фіхте західне начало, західний Шлях Буття досяг апогею: це апофеоз активності, діяльності, неспокійності духу, навіть своєрідна агресія духу в його наступальному прагненні до втілення” [11, 130]. Отже, Фіхте стверджує не пусте, дзеркальне відображення подій, а живе життя, сповнене радощів і печалі, тому основне для нього це “хотіння”, бажання жити повноцінним життям.

На думку російського філософа Миколи Бахтіна, (який у наукових колах колишнього радянського простору відомий значно менше за свого молодшого брата Михайла), *особистість* – єдина первинна реальність, для якої важливий кожен компонент її цілісності, у тому числі і розум: “... усі істини і цінності – умовні і мимовільні функції, які свавільно вносяться у світ людиною; вони набувають своєї реальності лише в акті людського ствердження і визнання... і згорають від одного дотику до буття” [9, 67]. Наша помилка у підміні буття змістом, у визнанні абсолютного характеру цінностей і смислів. Тому саме особистості належить утримати цей “живий зв’язок” зі світом. Ця суспільна роль слугує невід’ємною складовою впродовж усього становлення і життєтворення людини.

Михайло Бахтін також розглядав проблему буття особистості, але вважав, що внутрішній зв’язок її елементів гарантує лише двобічна єдність *відповідальності*: “за свій зміст (спеціальна відповідальність) і за своє буття (моральна)” [2, 12]. Основу кризи свого часу він бачив у прірві між мотивом вчинку особистості і його продуктом. Теоретизація, зведення діяльності до ритуалу призводить до того, що ми стаємо зайдами у цьому світі. Життя без відповідальності не має сенсу. Тому саме у відповідальній, активній участі стають єдиними і взаємопроникливими культура і життя, зміст і результат діяльності: “Особистість повинна стати скрізь відповідальною: всі її моменти повинні не тільки вкладатися поряд у часовому ряду її життя, але пронизувати один одного у єдності вини і відповідальності” [2, 7]. Михайло Бахтін підкреслює первинність людської свідомої життєдіяльності, не-алібі-в-бутті людини. Ми погоджуємося з тим, що момент відповідальності має стати обов’язковим компонентом у процесі переживання і творення життєвих смислів, без

нього стає неможливим існування цілісності особистості. А чи не про те ж говорив І.Кант, який вважав центральним критерієм життєдіяльності людини обов'язок, адже ми у реальній життєвій практиці спостерігаємо єдність понять обов'язку і відповідальності?

Отже, зрозуміло, що людина приходить у цей світ не для простого пасивного споглядання. Пасивність, яка практично призводить до втрати свого "я", не повинна бути життєвим кредо сучасної людини. Центральною задачею у розмаїтті життєвих пошуків стає подолання страху перед свідомим *життєтворенням* і ствердження себе як особистості, як відповідального суб'єкта життєдіяльності, активного творця свого майбутнього.

Поряд з названими цікаво простежити релігійну позицію життєвого вибору людини, яка є невід'ємною складовою етичних вчень багатьох найвідоміших мислителів XIX-XX століття. На думку І.Канта, сама моральність людства полягає у тому, щоб стати гідними щастя. А щоб моральний закон і моральна поведінка людини стали вищим благом, необхідна допомога з боку релігії, існування буття Бога. Тільки тоді з'являється надія на досягнення щастя. Бог теоретично виступає гарантом справедливості. Й.Г.Фіхте відводить роль проповідника морального способу життя та прикладів високих моральних вчинків, які мають допомогти особистості боротись за своє самоствердження. Людина має зрозуміти своє життя як вічний компонент системи божественного життя і бачити істину у спілкуванні з Богом.

Особливістю східнослов'янського пошуку смисложиттєвих орієнтирів і цінностей у часово-просторових вимірах, його "найсвятішим" місцем завжди була християнська віра як осереддя давньої духовної спадщини, що, своєю чергою, знайшло відображення в етичних поглядах багатьох філософів. Так, Г.Сковорода сенс людського життя бачив у самопізнанні, у процесі якого людина розкриває сутність самої себе, повертається до глибинних основ свого існування. З його філософії ми отримуємо ідею вищого ступеня самовдосконалення людини – пізнання в собі Бога. Акт самопізнання постає як онтологічний процес реального наближення людини до Бога шляхом заглиблення у себе. І результатом цього стає переображення людини, обоження її. Шлях людини в житті – це шлях самопізнання. *Самопізнання* – це вагомий

елемент у самоствердженні людини, без нього вона не зможе досягнути царини буття навколишнього середовища, віднайти відведене саме їй місце. Внаслідок цього вона отримує здатність досягнути реальність зовнішнього буття сутнього, а також і реальність внутрішнього – буття власного “я”; а саме: самопізнання “я” духовного.

У С.Л.Франка, Бог – моральний Абсолют, а особистість виступає єдиною реальною точкою на землі, через яку “діє божественний дух”. За Франком, божественне є завжди “Бог-з-нами” та існує лише як неподільна єдність “Бог-і-я”, тому не слід забувати про “небесну батьківщину” людини і стверджувати цінність людини у відриві від царства Божого. Звідси йде і розуміння Франком змісту сучасної кризи, де існує моральна межа між “скорботною” і “цінічною” невірою. Тому сенс людського життя полягає у внутрішній, духовній праці, через яку здійснюється зв’язок людини з Богом (а не у зовнішній, світській справі).

Згідно з ідеєю В.Соловйова, у житті ми маємо йти “третім” шляхом, шляхом “благодаті”, джерело якої – Бог як уособлення всього добра у світі. Тому не випадковим у філософії Соловйова є поняття *Боголюдства*, що виражає собою повне просякання людини Богом. Для віднаходження життєвого покликання людини, ідеї Соловйова – найкращий приклад її вирішення, адже сенс життя він бачить у возз’єднанні двох світів, Сходу і Заходу у християнське вселюдство, у Боголюдство. Тому слушно інший філософ ХІХ століття кн. Є.Трубецькой вбачав у цій думці понадчасовість: “... Поняття духовної людини передбачає одну боголюдську особистість, яка поєднує у собі дві природи і володіє двома волями” [8, 211].

М.Бердяєв вважав, що існує необхідність розкрити саме поняття обоження людини. На його думку, мета виконується лише тоді, коли людина стає подобою Бога-Творця, тому саме творчість стає її дороговказом. Життя минуче, а творчість – це першожиття, це вічне. Бердяєв пропагує етику людяності, етику духовності (адже саме так розуміє філософ божественне у людині), у центрі якої неповторна і унікальна особистість як вища цінність: “У Боголюдині, Сині Божому і Сині людському, починається нова людина. Людина нової і вічної людяності” [3, 164].

Отже, етичні концепції представників німецької класичної думки, сучасної метафізичної теорії, східнослов'янської філософської думки, дають підставу твердити, що лише співіснуючи, взаємопроникаючи одна в одну, метафізичні ідеї Канта і його послідовників, а також слов'янські альтернативи – можуть оформитись у нове вчення, розробка якого допоможе нам стати справжніми переможцями у розмаїтті життєвих вимірів і віднайти істинні підвалини нашого призначення.

Німецька класична парадигма постає у нашому розумінні в контексті смисложиттєвих цінностей як привнесення досвіду примату раціонального, діяльнісного, активного начала у життєдіяльність людства, що, хоча з часом і показало певну однобічність, підвело до нового розуміння призначення людини у світі. Людина виступає відповідальним і свідомим суб'єктом життєвості, творцем власних сил і можливостей, а не сліпим породженням природи. Моральність стає прерогативою існування людства. Сьогодні, коли ринкова динаміка життя знецінює питання про наше людське призначення, коли ми втратили ясне бачення суспільного і загального характеру наших відносин, виникає необхідність знову проголосити суспільний авторитет розуму, але зігрітого моральністю.

Розвиток східнослов'янської парадигми ще раз свідчить про те, що існує безліч духовних чинників у цілісній структурі особистості, але найважливішими серед них (при всій духовній кризі сьогодення) залишаються свідоме відповідальне ставлення до життя, суспільне моральне розуміння свого призначення, найповніше саморозкриття і самореалізація творчих людських сил з орієнтацією на загальнолюдські одвічні цінності, на бачення людського в людині, благоговіння перед будь-якою формою життя. Отже, людське існування постає у нашій уяві як цілісна система з її компонентами самопізнання через моральну відповідальність та обов'язок самореалізації особистості у життєтворчості. Саме творче ставлення до життя стає реальною стежкою на шляху до досягнення й виконання людиною свого призначення. Це вихід за межі буденності й пошук нових ідеалів, народження особистісного буття, адже лише у *творчості* як духовно-моральній діяльності виникає можливість для особистості розгорнути найкращі свої здібності і прагнення. У процесі створюючої діяльності ми

переживаємо своєрідний злет духу. Отже, сенс треба шукати в духовному світі, духовному житті, яке передбачає творчу активність людини, адже творчість, за словами Бердяєва, – це “потрясіння і підняття усієї людської істоти”, “звернення до перетворення світу, до нового неба і нової землі” [4, 459].

1. Апель К.- О. Ситуація людини як етична проблема // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник – К.: Лібра, 1999. – 488 с.

2. Бахтин М.М. Работы 20-х годов. – Киев: Next, 1994. – 384 с.

3. Бердяев Н.А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого // Мир человека. Хрестоматия для учащихся старших классов / Состав. Мальшевский А.Ф. – М.: Интерпракс, 1995. – 488 с.

4. Бердяев Н.А. Самопознание: Сочинения. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во Фолио, 1998. – 624 с.

5. Йонас Ганс. Изменившийся характер человеческой деятельности // Человек. – 1999. – №№ 2-3. – С. 5–19, 5–18.

6. Кант И. Лекции по этике. – М.: Республика, 2000. – 431 с.

7. Корет Эмерих. Основы метафизики. – К.: Тандем, 1998. – 248 с.

8. Соловьев В.С. Духовные основы жизни // Соловьев В.С. Избранные произведения. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 544 с.

9. Тульчинский Г.Л. Николай и Михаил Бахтины: консонансы и контрапункты. Опыт сопоставительного анализа философских позиций // Вопросы философии. – 2000. – № 7. – С. 62-91.

10. Фихте И.Г., Шопенгауэр А. Немецкая классическая философия. Т.2. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков: Изд-во Фолио, 2000. – 832 с.

11. Хамітов Н.В., Гармаш Л.Н., Крилова С.А. Історія філософії. Проблема людини та її меж. Навчальний посібник. – Київ: Наукова думка, 2000. – 272 с.

12. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / Общ. ред. А.А.Гусейнова и М.Г.Селезнева. – М.: Прогресс, 1992. – 576 с.

Валентина Уханкина. Проблемы жизненного выбора сквозь призму духовного кризиса столетий. В данном исследовании затрагиваются вопросы морального обновления, определения места в субъективной целенаправленной жизни человека таких неотъемлемых духовных факторов, как ум, долг, ответственность, личность. В процессе развертывания жизненности личность выступает как сознательный ответственный субъект морального самоосуществления человеческих творческих потенций.

Valentya Ukhankina. The problems of life choice through the prism of centuries' spiritual crisis. In the given investigation are touched upon the problems of moral renovation, the definition of place for such integral spiritual factors as intellect, duty, responsibility, personality in a human being's subjective targeted life. During his life time development a personality acts as a conscious responsible subject of moral selfrealisation of people's creative potentials.